

*KURTA József Tibor*¹:

A protestáns gregoriánium utóélete az erdélyi kortárs egyházzenei életben

Abstract. The Afterlife of Protestant Gregorian Chant in Contemporary Transylvanian Church Music

The loss of the genre of Protestant Gregorian chant did not mean the complete disappearance of Gregorian chant from the life of the Protestant churches in Transylvania. Many Gregorian songs and melodies were transferred to later congregational hymnbooks.

In places where the religious community demanded it, the singing of the Passion and Lamentation continued. This was the case in several parishes where the Holy Week liturgy were still sung in the 20th century. In most cases, the place, time, and scope of the lecture changed, but it was essentially for the same purpose and, dare we say it, with the same benefit.

The research of Gregorian chant, and within it of Protestant Gregorian chant in Hungary and Transylvania, has had a significant result: these vocal movements have begun to be heard live. Partly in their place, in liturgical settings, in churches, and partly in performances, presentations, with a change of function, with the intention of popularization. In the following, without claiming to be exhaustive,

¹ Református lelkész, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet főkönyvtárosa, a BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Karának mesterképzős hallgatója; e-mail: toboz@proteo.hu.

I will describe the major Transylvanian Gregorian choirs, whose chant repertoire included Protestant Gregorian chant movements, and the major events in which this liturgical practice was performed.

Keywords: practical theology, liturgy, church music, Protestant Gregorian chant

A protestáns gregorián ének műfajának térvesztése nem jelentette a gregorián tételek teljes eltűnését az erdélyi protestáns egyházak életéből. Számos gregorián dallam került át a későbbi gyülekezeti énekeskönyvek anyagába; ennek feldolgozása külön tanulmányt érdemelne.²

Azokon a helyeken, ahol a vallásos közösség igényelte, továbbra is fennmaradt a passió és lamentatio éneklése. Ilyen a bánffyhunyadi, a kiskapusi, oltszakadti, siklódi egyházközségek esete, ahol a 20. században is elhangzottak a nagyheti tételek. Az esetek többségében változott az előadásnak a helye, ideje, terjedelme, de lényegében ugyanazzal a céllal, és, merjük kimondani: haszonnal történt.

A gregoriánium, és azon belül a protestáns gregoriánium magyarországi és erdélyi kutatásának lett egy jelentős hozadéka: ezek az énektételek kezdtek élőben is megszólalni. Részben a helyükön, liturgikus keretben, templomokban, részben pedig előadásokon, bemutatókon, funkcióváltással, a népszerűsítés szándékával. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül bemutatom a jelentősebb erdélyi gregorián scholákat, amelyeknek az énekerepertóriumában a protestáns gregoriánium tételei is szerepeltek, illetve azokat a jelentősebb eseményeket, amelyek keretében ez a liturgikus gyakorlat megszólalt.

1. Schola Gregoriana Monostoriensis

A szkóla 1998-ban alakult Kolozsváron, Kolozsvár-Monostoron, az egykori bencés apátság templom helyén álló Nagyboldogasszony („Kálvária”) templom orgonistája, *Jakabffy Tamás* és barátai szervezésében Schola Gregoriana Monostoriensis

² PÉTER Éva (2008): *Református gyülekezeti énekek az erdélyi írott és szójhagyományos forrásokban*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană. 58–64.

néven. Jakabffy Tamás komplex, tudományos háttérrel rendelkező, széles körben megszólaló formációt működtetett, sajátos intézményteremtő módon. Sajnos a kórus 2012-ben felfüggesztette a tevékenységét. Romániában az egyetlen olyan kórus volt, amely elkötelezetten törekedett arra, hogy újra liturgikus funkcióban énekelje az egyház zenei anyanyelvét, a gregoriánt, komolyan véve annak alkalmazott zenei jellegét. A magyar gregoriánnumot az úgynevezett „szemiológiai szemlélet”, a liturgikus ének legkorábbi lejegyzésének egy értelmezése alapján énekeltek. A Schola Gregoriana rendszeres liturgikus szolgálatot végzett Kolozsváron, a monostori Kálvária-templomban, és többször szerepeltek Magyarországon is, többek között Zsámbékon, a Premontrei Esték keretében, Budapesten, a Mátyás-templomban, Fóton, Nagykőrösön és még számos helyen. Több alkalommal szerveztek gregorián tábort.

Jakabffy Tamás karnagy, a kolozsvári Schola Társaság elnöke, cantus magistere az erdélyi művelődési élet egyik kiváló felkészültségű alakítója, aki a gregorián hagyományokat nemcsak a schola tevékenysége révén kívánta éltetni, hanem televíziós szerkesztőként egyházi, egyházzenei műsorok, előadássorozatok szervezése révén kívánta népszerűsíteni. Számos publikáció és több gregorián hanganyag kiadása fűződik a nevéhez. A Schola hat CD/DVD hanganyagát énekelte fel. Ezek közül a negyedik CD-ROM kiadványuk az erdélyi protestáns, azon belül is az unitárius gregoriánnum anyagához kapcsolódik: Kozma Mihály passionálját mutatja be. Az Erdélyi Unitárius Egyház kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található az a passiómásolat, amelyet Kozma Mihály kollégiumi tanuló – később unitárius lelkész és történétíró – jegyzett le 1747-ben. A 62 oldalas kéziratos füzet a négy evangélium alapján összeállított szenvedéstörténetet, illetve Jeremiás próféta könyörgését és siralmát tartalmazza.³

2. A kolozsvári Schola Calviniana

A talán nem a legjobb névválasztású gregorián formáció a kétezres évek közepén néhány évig képviselte Erdélyben az autentikusnak mondható magyar protestáns gregoriánnumot.

³ Sajnos a Schola Gregoriana Monostoriensis honlapja a szolgáltató cég megszűnte miatt már nem elérhető. Köszönöm Jakabffy Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatokat.

A Schola Calviniana 2005 októberében szerveződött Kolozsvárt, az Amaryllis Társaság baráti köréből, az egykori „Kálvin Schola” (2002–2004) utódként. Működése idején Erdély egyetlen, Kolozsvárt működő gregorián kórusa, a Schola Gregoriana Monostorinensis mellett a Schola Calviniana a magyar protestáns gregoriániumot elevenítette fel, a kornak megfelelően. Énekreptóriumuk kizárólag az 1636-os *Öreg graduál* anyagán alapult, az eredeti – olykor javított – kottaanyag felhasználásával. A schola célkitűzése ennek az egyedülálló énekkincsnek az ápolása, a hagyományok feltárása és bemutatása volt. Az erdélyi liturgiátörténet népszerűsítése az Amaryllis Társaság *HISTORIA VIVA* projektjének a keretében történt, rendszeres fellépésekkel a Kolozsvári Mátyás Napok keretében, a helyi és más erdélyi templomokban, különböző fesztiválokon és rendezvényeken, az esetek többségében a liturgiába ágyazott szolgálattal. A schola cantus magistere *Ványolós András* (a Schola Gregoriana Monostorinensis tagja, énekes, zenepedagógus, reneszánsz és barokk tánc szakértője) volt; tagjai között egyaránt voltak tanult zenészek és énekesek és lelkes amatőrök. A schola 2008 után felbomlott.

3. A Protestáns Teológia Graduál Kórusa

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatóiból szervezett gregorián kórust dr. Sógor Csilla kántor, egyházzeneész, aki mellesleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kémia és Vegyészmérnöki Karának oktatója. Debreceni tanulmányai idején lehetősége volt énekelni a Karasszon Dezső által vezetett Schola Calviniana liturgikus énekegyüttesben, ami a református szertartási énekek korhű megszólaltatásának céljából alakult. Ennek mintájára alapította meg a Kolozsvári Kálvin Scholát teológus hallgatókkal, barátokkal 1999-ben. A schola istentiszteleteken, különböző rendezvényeken (Mátyás napok), zenés áhítatokon énekelt. Rövid szünet után a Protestáns Teológia Graduál Kórusa néven folytatták szolgálataikat. A Teológiai Intézetben tartottak időszakosan esti zsoltaéros áhítatokat adventi időszakban, énekeltek egyetemes imahétben, böjti időszakban. Két éven keresztül havi rendszerességgel énekeltek a Schola Monostorinensissel együtt az Evangélikus (Pietati) templomban szervezett Ökumenikus vesperákon. Részt vettek egyházzenei hangversenyen (*Quo Vadis Musica Sacra* adventi ökumenikus egyházzenei hangverseny).

Jelentős volt 2010-ben Gyulafehérváron a Bethlen Gábor emléktábla avatáson való részvételük. A szervezők egy része azt javasolta, hogy reformáció korabeli liturgia szerint zajljon az ünnepi istentisztelet, de ezt a Generális Konvent, a Kárpát-medencei református egyházak 2004-ben létrejött tanácskozó és javaslattevő testületének szervezőbizottsága nem fogadta el. Így végül a schola előadásában egy antifónás zsoltár, a „Mi hiszünk” kezdetű credo, és az „Új világosság jelenék” kezdetű adventi ének hangzott el.

Sógor Csilla vezényleésében 2010. március 25-én az Eperjesi Graduál János Passióját énekelte a Teológiai Intézet vegyes kara a Teológiai Intézet dísztermében, majd 2019. április 19-én a Kolozsvár Alsóvárosi Református Templomban, az ún. Kétágú Templomban is előadták a gyülekezet vegyes karával.

Sógor Csilla egyházzenei tevékenysége a szakmaiság és elkötelezettség jegyében zajlik, a graduáléneklés-vezetésben meghatározónak vallja a Karasszon Dezső kórusában való éneklést és a BBTE Református Tanárképző és Zeneművészeti Karának mesterképzése keretében a Windhager Geréd Erzsébet által tartott gregorián karvezetéskurzust és -gyakorlatot.⁴ Tevékenységének egyik nagy jelentősége, hogy az általa feldolgozott és a kórusok által énekelt énekanyag Huszár Gál énekeskönyvei, az *Öreg graduál*, a *Ráday graduál* és az *Eperjesi graduál* anyagán keresztül szélesebb betekintést enged a kor énekkincsébe.

4. Ökumenikus Vespera a kolozsvári Evangélikus (Pietati) templomban

2011 januárjától kezdődően két éven át minden hónap második keddjén katolikus, református és evangélikus részvétellel énekelt vesperát tartottak Benkőné Zonda Tímea, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára, Jakabffy Tamás, a Schola Gregoriana Monostorinenis karnagya és Sógor Csilla kántor szervezésében. A Schola Gregoriana Monostorinenis ma már nem elérhető honlapján saját füllel rendelkezett ez az esemény, ahol részletes programok, leírások segítették az érdeklődőket és résztvevőket.

⁴ <http://szabadsag.ro/-/az-egyhazzene-szeretete-nemcsak-hobbyi-hanem-isteni-terv> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.). Köszönöm Sógor Csillának a rendelkezésemre bocsátott adatokat.

5. Lux Aurumque Kamarakórus

A Lux Aurumque Kamarakórus 2009 őszén alakult Csíkszeredában, zenetanárokból és a kóruséneklés iránt érdeklődő zenekedvelőkből. Repertoárjukban javarészt kortárs kórusművek szerepelnek olyan zeneszerzőktől, mint Arvo Pärt, Orbán György, Vass Lajos, Lászlóffy Zsolt, Kocsár Miklós, Szalay Zoltán, Vermesy Péter és Eric Whitacre. A kórus tagjai fontosnak tartják, hogy mai zenével foglalkozzanak, és ezáltal a ma élő zeneszerzők műveit a hallgatósággal megismertessék. A kórus fellépett csíkszéki templomokban, Kolozsváron, 2015-ben Szovátán a Tavaszi kórusfesztiválon, Gyergyószentmiklóson, Budapesten és Csíkszeredában. 2018-ban a Csíkszeredai Régizene Fesztivál keretében a J. S. Bach Máté-passiójában énekelt.⁵

6. A Madéfalvi (Gyermek) Schola

A *Madéfalvi Schola* (korábbi névváltozat szerint *Madéfalvi Gyermek Schola*) 2013-ban alakult Ványolós András karnagy, énektanár vezetésével. Tagjai Csíkmadéfalva daloskedvű gyermekei közül kerülnek ki. A tagok száma az évek során fokozatosan gyarapodott. Mára a kórus két tucat tagból áll; közülük néhányan elérték a felnőttkort. Részt vettek kórustalálkozókon Gyulafehérváron, Déván és Sepsiszentgyörgyön. 2018-ban a Csíkszeredai Régizene Fesztivál keretében énekelték a J. S. Bach Máté-passió gyermekkórus részeit.

Ványolós András szervező tevékenysége révén a Csíki-medencében a gyermekek – a középkori és korai újkori hagyományokhoz hűen – újra megismerkedhetnek a gregorián hagyományokkal. 2017-ben öt gyerekkórus részvételével tartottak a madéfalvi Jézus Szíve-templomban a *Zene mindenkinek* program keretében gregoriánének-kórustalálkozót. A Csíksomlyói Kegyetemplom Gyermekkórusa (vezető: Bíró János), a Csíkszépvízi Szent László Gyermekkórus (vezető: Incze Sándor), a Csíkszentléleki Gyermek-Schola (vezető: Gergely Tibor), a Csicsói Lány-Schola (vezető: Gombos Csaba)

⁵ <https://liget.ro/studio/jubileumi-koruskoncert-tiz-eves-a-lux-aurumque#> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.).

és a Madéfalvi Schola (vezető: Ványolós András) vett részt a madéfalvi gyermekkórus-találkozón. „Ezek a gyermek-scholák a katolikus egyház hivatalos énekét, a gregoriánt hivatottak énekelni, azaz a liturgiához szorosan kapcsolódó egyházi énekek éneklését jelenti[k]. A schola iskolát jelent, énekiskolát, ahol a gyermekek az énekek és az éneklés tanulásával foglalkoznak, a liturgia szolgálatában” – magyarázta Ványolós András, aki Bartalus Zoltán madéfalvi plébánossal közösen szervezte meg a találkozót.⁶ A kórusok tagjai magyar és latin gregorián tételeket egyaránt énekelnek. A magyar tételek forrása természetesen az erdélyi protestáns gregorián énekanyaga. „Nincs addig gond, amíg ezt a páterek nem tudják.” – mondta kacintva egyik beszélgetésünk alkalmával Ványolós András, aki az erdélyi felekezeti köziség jegyében tovább élte ezt a szellemiséget.

7. 375 éves az *Öreg graduál*. Konferencia az *Öreg graduál* kiadásának 375 éves évfordulója alkalmából

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dr. Kiss Jenő és Benkőné Zonda Tímea szervezők közreműködésével 2011. április 8–10-én Sógor Csilla kántor javaslatára nemzetközi konferenciát szervezett az *1636-ban Gyulafehérváron megjelent Öreg graduál kiadásának 375 éves évfordulója alkalmából*.⁷ A tudományos ülészak a graduál megjelenésének, hatásának, utóéletének minden aspektusát körbejárta, emellett a programban helyet kapott a protestáns gregorián énektanítás, ill. a liturgikus alkalmak a graduálon alapuló rend szerint zajlottak. A konferencia teljes anyagát a *Református Szemle* 104. évfolyama két számban közölte.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet szellemi műhelyként, ünnepekhez kapcsolódóan vagy akár rendszeresen ad alkalmat gregorián énektételek megszólaltatására a Benkőné Zonda Tímea tanárnő oktatói tevékenysége, ill. az általa vezetett vegyes kar működésének keretében.

⁶ <https://szekelyhon.ro/aktualis/gregorian-enekek-gyerekektol> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.).

⁷ Adorjáni Zoltán (2011): 375 éves az *Öreg graduál*, In: *Református Szemle*. 104. 347–348.

8. Karácsony éjszakai istentiszteleti alkalmak a Nagyvárad-Réti Református Egyházközségben 2014–2022

Karácsony, Jézus Krisztus születésének ünnepe különös fontossággal bír a keresztyén közösségek körében. Az ünnepkör kialakulásától kezdve számos nem liturgikus hagyományt vont maga köré. Ezek közül több is van, amely az ünnep előkészületén, az adventen túl annak vigiliájához, az éjszakai miséhez kötődik.⁸ Református vonatkozásban a december 24-i, szentesti istentisztelet vált általánossá, de a Nagyvárad-Réti Református Egyházközség 2014-től lassan évtizedes hagyománnyal éjszakai istentiszteletet is tart, ahol az ismert karácsonyi énekek mellett a protestáns gregorián ünnepi énekei is megszólalnak. Az alkalmak liturgiája minden esetben kötött. Alább olvasható a 2022-es istentiszteleti rend az elhangzott énekekkel:⁹

1. „Adeste fideles” – Ó, jöjjetek, hívek
2. *Karácsonyi introitus*
3. *Karácsonyi próza*
4. 194. Ének – Dicsőség mennyben az Istennek
5. Előfohász
6. Igeolvasás
7. Elmélkedés
8. Gárdonyi Zoltán: Ez nap nekünk...
9. Imádság
10. Úri imádság
11. Áldás
12. *Karácsonyi rezponzórium*
13. Robert Lucas Pearsall: Hadd zengjen énekszó
14. 190. Ének – Jer, mindnyájan örüljünk
15. *Te Deum*
16. Mennyből az angyal
17. Himnusz

⁸ ORTUTAY Gyula (szerk.) (1987): Magyar néprajzi lexikon. III. Budapest, Akadémiai Kiadó. 59–68.

⁹ A gregorián tételek dőlt betűvel szedve.

Dr. Pálfi Józsefnek, a gyülekezet lelkipásztorának közlése alapján sem azon a vidéken, sem távolabb nem ismer más gyülekezetet, ahol gyakorlatban van a karácsony éjszakai istentisztelet. Ez a példa is bizonyítja, hogy a széles látás, a hagyományok iránti tisztelet és a megfelelő egyházzenei jelenlét révén liturgiai örökségünk nemcsak megfér a kortárs zenei művek mellett, hanem egymást kiegészítve újra eszköze lehet közösségeink lelki életének és vallásgyakorlatának.

Az istentiszteletek megtekinthetők az egyházközség YouTube csatornáján.¹⁰

9. Összegzés

Mint már jeleztem, ez a szemle a teljesség igénye nélkül mutatja be az elmúlt évtizedekből az Erdélyben és Partiumban zajló gregorián tevékenységet. A felsoroltakon kívül minden bizonnyal máshol is hangzottak, hangzanak el gregorián tételek. Akik kimaradtak, tisztelettel kérem, bocsássanak meg a tanulmány hiányosságáért. Az anyaggyűjtés tapasztalata az, hogy pár év vagy évtized távlatából is nehéz már a pontos adatokat összeszedni egy-egy kórus tevékenysége vagy egy-egy esemény kapcsán, ui. a plakátok elvesztek, az emlékek megfakultak. Ezért úgy vélem, hogy nem volt haszontalan kimazsolázni az elmúlt évtizedek egyházzenei gyakorlatából a felsoroltakat.

Felhasznált irodalom:

- ADORJÁNI Zoltán (2011): 375 éves az *Öreg graduál*, In: *Református Szemle*. 104. 347–348.
ORTUTAY Gyula (szerk.) (1987): *Magyar néprajzi lexikon*. III. Budapest, Akadémiai Kiadó. 59–68.
PÉTER Éva (2008): *Református gyülekezeti énekek az erdélyi írott és szójhagyományos forrásokban*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană. 58–64.

¹⁰ <https://www.youtube.com/@nagyvarad-retreformatusegy5670/videos> (utolsó megnyitás dátuma: 2023. május 5.).

Internetes források:

- *** <http://szabadsag.ro/-/az-egyhazzene-szeretete-nemcsak-hobbi-hanem-isteni-terv> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.).
- *** <https://liget.ro/studio/jubileumi-koruskoncert-tiz-eves-a-lux-aurumque#> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.).
- *** <https://szekelyhon.ro/aktualis/gregorian-enekek-gyerekektol> (utolsó megtekintés dátuma: 2023. május 5.).
- *** <https://www.youtube.com/@nagyvarad-retreformatusegy5670/videos> (utolsó megnyitás dátuma: 2023. május 5.).